

प्रशासन असार २०८३, वर्ष ५८, अङ्क १, पूर्णाङ्क १४३, पृ. ६९-९३

©२०८० भूमि व्यवस्था, सहकारी, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

<https://doi.org/10.3126/prashasan.v58i1.96797>

<https://mofaga.gov.np/prashasan-journal>

ISSN: 2565-5043 Print/ISSN: 2822-1974 Online

अतिकम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्र स्तरोन्नति: नेपालको नीति र अभ्यास

राजेश बाबु घिमिरे*

लेखसार

संविधानले मुलुकमा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकाङ्क्षा पूरा गर्ने परिकल्पना गरेको छ। आम नागरिकले आफ्नो जीवनमा अनुभूत गर्न सक्ने विकास र सुशासन हासिल गर्नु सोही योजनाको मूल उद्देश्य हो। योजनाको अर्थतन्त्रको संरचनागत रूपान्तरणमार्फत द्रुत विकास, सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धि हासिल गर्ने समष्टिगत रणनीतिले अतिकम विकसित मुलुकबाट सहज स्तरोन्नति तथा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनलाई क्षेत्रगत रूपमा अवलम्बन गरिने रूपान्तरणकारी रणनीतिको रूपमा प्राथमिकता दिएको छ। नेपालले अति कम विकसित राष्ट्रबाट हुने स्तरोन्नतिलाई दिगो र टिकाउ राख्नका लागि राष्ट्रिय आवश्यकताअनुरूपका विकासका क्षेत्रहरू समेटी अतिकम विकसित राष्ट्रबाट स्तरोन्नति सम्बन्धी सहज स्थानान्तरण रणनीति, २०८० (LDC Graduation Smooth Transition Strategy, 2023) तर्जुमा गरेको छ। मानव सम्पत्ति र आर्थिक तथा वातावरणीय जोखिम सूचकाङ्कको स्थितिमा भने नेपाल समृद्ध छ। प्रतिव्यक्ति आय बढाउने र अन्य सूचकाङ्कलाई स्थिर र दिगो बनाउनुपर्ने अवस्था रहेको छ। यसरी स्तरोन्नतिपश्चात् नेपालले सामना गर्नुपर्ने सम्भावित असर र चुनौतीको सम्बोधन गर्न राष्ट्रिय योजना आयोगबाट सहज स्थानान्तरण रणनीति तर्जुमा भई कार्यान्वयनको प्रक्रियामा रहेको छ।

शब्दकुञ्जी: अतिकम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति (LDC Graduation), प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय, मानव सम्पत्ति सूचकाङ्क, आर्थिक तथा वातावरणीय जोखिम सूचकाङ्क, हरित उत्थानशील र समावेशी विकास, स्वचालित मार्ग, सहज सङ्क्रमण रणनीति

* Program Director, National Planning Commission, ईमेल: dadagaun@gmail.com

पृष्ठभूमि

संविधानले मुलुकमा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकाङ्क्षा पूरा गर्ने परिकल्पना गरेको छ। यस परिकल्पनालाई मूर्तरूप दिन क्षेत्रीय सन्तुलनसहितको समावेशी आर्थिक विकास गर्न राष्ट्रिय योजना आयोगले दीर्घकालीन सोचसहितको कार्यान्वयनयोग्य आवधिक योजनाको तर्जुमा, नीतिगत तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा देखापर्ने जटिलताको प्रभावकारी समन्वय, सरलीकरण, स्रोतको आकलन, पहिचान र प्राथमिकीकरणका आधारमा न्यायोचित वितरण, वित्तीय सङ्घीयताको कार्यान्वयन र मध्यमकालीन खर्च संरचनाको सुदृढीकरण, नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पद्धतिको विकास र तथ्याङ्क प्रणालीलाई वैज्ञानिक, भरपर्दो र पहुँचयोग्य बनाउने दायित्वलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गर्दै आएको छ।

आम नागरिकले आफ्नो जीवनमा अनुभूत गर्न सक्ने विकास र सुशासन हासिल गर्नु सोही योजनाको मूल उद्देश्य हो। उद्देश्य प्राप्तिका लागि योजनाको अर्थतन्त्रको संरचनागत रूपान्तरणमार्फत द्रुत विकास, सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धि हासिल गर्ने समष्टिगत रणनीतिले अतिकम विकसित मुलुकबाट सहज स्तरोन्नति तथा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनलाई क्षेत्रगत रूपमा अवलम्बन गरिने रूपान्तरणकारी रणनीतिको रूपमा प्राथमिकता दिएको छ। सङ्घीय शासन प्रणालीको अवलम्बनसँगै तीन तहका सरकारले वार्षिक बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयनमार्फत विकास निर्माणको कार्यमा समन्वय र सहकार्य गर्दै आएका छन्।

आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र, उन्नतिशील र समृद्ध अर्थतन्त्र निर्माणको कोशेढुङ्गास्वरूप सन् २०२६ मा नेपाल अतिकम विकसित देशको समूहबाट विकासशील मुलुकमा स्तरोन्नति हुँदै छ। स्तरोन्नतिसँगै नेपाल र नेपालीको स्वाभिमानमा अभिवृद्धि हुनुका साथै नयाँ अवसरहरूको सिर्जना हुनेछ। सिर्जित अवसरको सदुपयोग गर्न पर्याप्त आन्तरिक तयारीको आवश्यकता पर्नेछ। अर्कोतर्फ नेपालले हाल अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा प्राप्त गरिरहेका केही विशेष सहूलियत तथा सहयोग कमी हुने वा क्रमशः घट्दै जाने छन्। यसबाट पर्ने प्रभावको सहज व्यवस्थापनका निमित्त रणनीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्नेछ।

संयुक्त राष्ट्रसङ्घले अतिकम विकसित मुलुकबाट स्तरोन्नतिको अवधारणा केही प्रमुख कारणहरूका आधारमा ल्याएको हो। यस अवधारणाले अतिकम विकसित राष्ट्रहरूलाई दिगो आर्थिक विकासतर्फ उन्मुख गराउने र तिनीहरूको आत्मनिर्भरता बढाउने लक्ष्य राखेको देखिन्छ। विश्वव्यापी गरिबी न्यूनीकरण, दिगो विकास लक्ष्यसँग तादाम्यता, अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई रणनीतिक रूपमा परिचालन गर्ने,

आर्थिक विविधीकरण, प्रतिस्पर्धात्मकता बढाउने, वातावरणीय जोखिम न्यूनीकरण, संस्थागत सुधार र स्थिर शासन व्यवस्थापन प्रवर्द्धन गर्ने अन्य लक्ष्यहरूलाई समेत यसले आत्मसात् गरेको छ।

विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति भएपछि नेपालले सामना गर्नुपर्ने सम्भावित असर र चुनौतीलाई सम्बोधन गर्न राष्ट्रिय योजना आयोगबाट सहज स्थानान्तरण रणनीति (Smooth Transition Strategy) तर्जुमा भई कार्यान्वयनको प्रक्रियामा रहेको छ। स्तरोन्नतिलाई पुनः पछाडि नफर्किने दिगो किसिमको (Irreversible and Sustainable Graduation) बनाउँदै सन् २०४३ सम्ममा उच्च-मध्यम आय भएको मुलुकमा परिणत हुने दीर्घकालीन लक्ष्य हासिल गर्न आन्तरिक वित्त र प्रतिस्पर्धी क्षमताको विकास गर्नुपर्नेछ।

नीतिगत व्यवस्था

नेपालले सन् २०१० देखि नै आवधिक योजना, बजेट तथा कार्यक्रमहरूमार्फत स्तरोन्नतिका प्रयासहरू गर्दै आएको देखिन्छ। तेह्रौँ पञ्चवर्षीय योजनामा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ सम्म विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति हुने लक्ष्य राखिएको थियो । पन्ध्रौँ पञ्चवर्षीय योजनामा नेपालको लक्ष्य अतिकम विकसित राष्ट्रबाट स्तरोन्नति हुने मात्र होइन, २०८६/८७ सम्म उच्च-मध्यम आयस्तरीय र २०९९/२१०० मा उच्च आयस्तरको विकसित मुलुकमा पुग्ने राखिएको थियो ।

दीर्घकालीन नीति, २१०० ले तय गरेको “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” को लक्ष्य हासिल गर्न पन्ध्रौँ आवधिक योजनाको समीक्षासहित सो अवधिमा तर्जुमा भएका क्षेत्रगत योजनाबाट तहगत योजनामा समेट्दै राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्तिसमा सहज गराउने उद्देश्यले सोही योजनालाई साङ्केतिक रूपमा विभिन्न १३ वटा विषयगत क्षेत्रहरूमध्ये अतिकम विकसित मुलुकबाट सहज स्तरोन्नति तथा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखी सुशासन, social न्याय र समृद्धिको सोच राखिएको छ।

सोही योजनाले स्तरोन्नतिबाट सिर्जित अवसरहरूको विस्तार र असरहरूको न्यूनीकरणमार्फत क्षेत्रगत नीति तथा कार्यक्रमहरूमा समन्वयात्मक लाभ सिर्जना गर्न र विरोधाभासको न्यूनीकरण गरी स्तरोन्नति सहज र दिगो हुने सुनिश्चित गर्नका लागि व्यापार तथा लगानी विस्तार तथा आर्थिक रूपान्तरण गरी वित्तीय दिगोपना तथा समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वसहितको आर्थिक विकास हासिल गर्ने र शिक्षा तथा स्वास्थ्यमा लगानी विस्तार, आर्थिक तथा वातावरणीय जोखिम व्यवस्थापन, सामाजिक समावेशीकरणमार्फत उत्पादन तथा प्रतिस्पर्धी क्षमता विकास गरी स्तरोन्नतिलाई दिगो तुल्याउने उद्देश्यका साथ कार्यान्वयन कार्ययोजना तर्जुमा गरेको छ।

नेपालले अतिकम विकसित राष्ट्रबाट हुने स्तरोन्नतिलाई दिगो र टिकाउ राख्नका लागि राष्ट्रिय आवश्यकताअनुरूपका विकासका क्षेत्रहरू समेटी अतिकम विकसित राष्ट्रबाट स्तरोन्नति सम्बन्धी सहज स्थानान्तरण रणनीति, २०८० (LDC Graduation Smooth Transition Strategy, 2023) तर्जुमा गरेको छ। यो रणनीति नेपालले संयुक्त राष्ट्रसङ्घको सिफारिसअनुसार अन्तर्राष्ट्रिय सहायताको न्यून प्रभाव पर्ने गरी क्रमिक रूपमा आत्मनिर्भरतातर्फ जानका लागि लिएको नीति हो।

प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा उच्चस्तरीय निर्देशक समिति, योजना आयोगका उपाध्यक्षको अध्यक्षतामा कार्यान्वयन तथा समन्वय समिति, सचिवको अध्यक्षतामा सङ्घीय मूल्याङ्कन समिति र मुख्यमन्त्रीको अध्यक्षतामा प्रदेशस्तरीय कार्यान्वयन समिति गठन गरी ६ वटा रणनीति कार्यान्वयन भइरहेका छन्।

अतिकम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति (LDC Graduation) हुनका लागि विश्वव्यापी रूपमा निम्नानुसारका तीनवटा मापदण्डहरू (LDC Graduation Criteria) निर्धारण गरिएका छन्। हरेक मापदण्डका लागि छुट्टाछुट्टै पहिचान गरिएका रणनीतिक स्तम्भहरू निम्नानुसार रहेका छन्।

प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय (Gross National Income Per Capita-GNI) अन्तर्गतका रणनीतिक स्तम्भहरू

- बृहत्आर्थिक स्थिरता र वित्तीय दिगोपना-
- व्यापार र लगानी
- आर्थिक रूपान्तरण

मानव सम्पत्ति सूचकाङ्क (Human Assets Index-HAI) अन्तर्गतका रणनीतिक स्तम्भहरू:

- उत्पादकत्वको क्षमतामा सुधार

आर्थिक तथा वातावरणीय जोखिम सूचकाङ्क (Economic and Environmental Vulnerability Index-EVI) अन्तर्गतका रणनीतिक स्तम्भहरू

- जलवायु परिवर्तन र प्रकोपजन्य विपद् व्यवस्थापन
- सामाजिक समावेशीकरण र एकीकरण

उल्लिखित सूचकहरूमध्ये संयुक्त राष्ट्रसङ्घले सन् २०१५, २०१८ र २०२१ मा गरेको मूल्याङ्कनमा नेपालको मानव सम्पत्ति सूचकाङ्क (HAI) र आर्थिक तथा वातावरणीय जोखिम सूचकाङ्क (EVI) पूरा भएको देखिएको थियो। तीन वर्षमा हुने मूल्याङ्कनमा लगातार दुई पटक स्तरोन्नतिका लागि योग्य भएपछि मुलुक स्तरोन्नति हुन सक्ने कानुनी व्यवस्था छ। सन् २०१५ र सन् २०१८ मा नेपालले दुईवटा

सूचकको मापदण्ड पूरा गरेको हुनाले स्तरोन्नतिका लागि योग्यता पुगेको भए तापनि तत्कालीन अवस्थामा भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणबाट तडिग्रदै गरेको आर्थिक अवस्था र संविधान जारी हुने समय भएका कारण नेपालले यसलाई केही समय पछि सारेको थियो।

सन् २०१८ मा स्तरोन्नति हुने निर्णय लिँदा तयारीका लागि तीन वर्षको समयसीमा उपलब्ध हुन्थ्यो; तर सो समय छोटो भएकाले सन् २०२१ मा स्तरोन्नति गर्ने निर्णय गरियो। पछि कोभिड-१९ को विश्वव्यापी प्रभावका कारण नेपालसहित बङ्गलादेश र लाओसले पाँच वर्षको सङ्क्रमणकालीन समय पाएका थिए। संयुक्त राष्ट्रसङ्घ, आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्को २०२१ फेब्रुअरीमा भएको त्रिवर्षीय बैठकबाट सन् २०२६ नोभेम्बर २४ मा एकै दिन नेपालसँगै बङ्गलादेश र लाओ जनगणतन्त्र पनि स्तरोन्नति हुने ऐतिहासिक निर्णय भएको छ।

मुख्य सवाल तथा चुनौती

• प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय वृद्धि

देशको समग्र समृद्धिका लागि मात्र नभई मानव सम्पत्ति सूचकाङ्क र आर्थिक तथा वातावरणीय जोखिम सूचकाङ्कमा भएको प्रगतिलाई दिगो बनाउनका लागि प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आयमा वृद्धि गर्नु आजको मुख्य सवाल हो। प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आयको मापदण्ड पूरा नगरी स्तरोन्नतिका लागि स्वीकृत हुने नेपाल एक मात्र अतिकम विकसित मुलुक हो। त्यसैले विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नतिको पूर्ण तयारीका साथ प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आयमा बढोत्तरी र यसको दिगोपनालाई कायम गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

• समष्टिगत र क्षेत्रगत नीति तर्जुमा र कार्यान्वयन

सन् २०२० देखि विश्व अर्थतन्त्र र नेपालको अर्थतन्त्रमा देखापरेको न्यून आर्थिक वृद्धि र उच्च मूल्यवृद्धि, सार्वजनिक वित्तको दायरामा देखिएको कमी, वित्तीय क्षेत्रमा देखापरेको उच्च ब्याजदर तथा लगानीयोग्य पुँजीको अभाव जस्ता समस्याहरू क्रमशः सम्बोधन हुँदै गएका छन्। यद्यपि मुलुकको अर्थतन्त्रमा यसको पूर्ण समाधान हुन भने बाँकी नै छ। स्तरोन्नतिले खासगरी विकास, रोजगारी, गरिबी, असमानता, स्वास्थ्य र शिक्षाका क्षेत्रहरूमा पार्ने प्रभावहरूलाई ध्यानमा राखी उपयुक्त क्षेत्रगत नीति तर्जुमा, वित्तको न्यायोचित विनियोजन तथा कर नीतिको समायोजन गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

- **अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा पर्ने असरको न्यूनीकरण**

अतिकम विकसित देशको समूहबाट स्तरोन्नति भएपश्चात् हाल विकसित तथा विकासशील राष्ट्रहरूबाट प्राप्त हुँदै आएको भन्सार तथा कोटासहितको शून्य बजार पहुँचको सुविधा (Duty-Free Quota-Free Market Access) उपलब्ध हुने छैन। यसबाट नेपालको कुल निर्यात व्यापारमा हुन सक्ने सङ्कुचनलाई सम्बोधन गर्नु आवश्यक छ। स्तरोन्नतिबाट खासगरी युरोपेली सङ्घ (EU), संयुक्त अधिराज्य (UK), चीन, जापान, क्यानडा, अस्ट्रेलिया र दक्षिण कोरियामा हुने निर्यातमा प्रत्यक्ष असर पर्ने कुरा विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएका छन्।

विशेष गरी तयारी पोसाक, टेक्सटाइल, कार्पेट, अत्तर तथा कस्मेटिक्स वस्तु, छाला तथा छालाजन्य वस्तु र धातुका वस्तुहरूको निर्यात प्रभावित हुने देखिन्छ। यसका लागि सरकारले उल्लिखित देशहरूसँग सहूलियतपूर्ण व्यापार सम्झौता (PTA/FTA) गर्ने वा यी उत्पादनहरूको प्रतिस्पर्धी क्षमतामा सुधार गरी निर्यातको विविधीकरण गर्ने पूर्वतयारीको आधार तत्कालै तयार गर्नुपर्ने चुनौती छ।

- **विकास र सेवा प्रवाहको वित्तीय स्रोतमा प्रभाव व्यवस्थापन**

स्तरोन्नतिपश्चात् विकास साझेदारहरूले प्रवाह गर्ने ऋणको लागत बढ्नेछ। अतिकम विकसित देशका लागि मात्र समर्पित अन्तर्राष्ट्रिय कोषका स्रोतहरूमा नेपालको पहुँच न्यून हुनेछ भने सहूलियतपूर्ण वित्तको सट्टा उच्च व्याज र छोटो चुक्ता अवधिको ऋणको भार बढ्दै जानेछ। वैदेशिक अनुदान प्राप्तमा क्रमशः कमी हुँदै जाने र प्राप्त हुने वैदेशिक छात्रवृत्ति एवम् मानव कल्याणका प्राथमिकता प्राप्त आयोजनामा हुने वित्तीय सहयोगको न्यूनतालाई पूर्ति गर्न आन्तरिक स्रोतको अभिवृद्धि र वैकल्पिक वित्तीय सहायताका स्रोतहरूको पहिचान गर्नुपर्ने हुन्छ। नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय वित्त परिचालनका नयाँ आयाममा प्रवेश गर्नुपर्ने हुँदा आन्तरिक लगानीको वातावरण तथा लगानीका पूर्वाधारहरूमा सुधार ल्याउनु अनिवार्य छ।

- **रोजगारीका अवसरको सिर्जना**

निर्यात व्यापार, वैदेशिक सहायता र विकास व्यवस्थापनमा पर्ने सम्भावित असरको प्रभाव रोजगारीमा समेत पर्ने देखिन्छ। निर्यात व्यापारका सम्भावना रहेका वस्तु र सेवाको अध्ययन, अनुसन्धान र विकासमार्फत थप रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्नु आवश्यक छ। प्रत्येक वर्ष श्रम बजारमा आउने श्रमशक्तिका लागि आन्तरिक श्रम बजारको मागका आधारमा व्यावसायिक सीप र क्षमता विकासका लागि लगानी वृद्धि गर्नुका साथै नेपालका लागि आवश्यक पर्ने राष्ट्रिय मानव विकास योजना बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने चुनौती छ।

- **स्रोतको उपलब्धता**

दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न वित्तीय स्रोतको उपलब्धतामा ठूलो खाडल (Financing Gap) रहेको छ। दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत साधन, प्रविधि तथा जनशक्ति आपूर्ति गर्न आन्तरिकका साथै वैदेशिक स्रोत साधन जुटाउनु आवश्यक छ। दिगो विकासका लागि स्रोत जुटाउन अन्तर्राष्ट्रिय सहायता परिचालनमा जोड दिँदै प्रभावकारी आर्थिक कूटनीति सञ्चालन गर्नु र दिगो विकास लक्ष्यको एकीकृत राष्ट्रिय लगानी खाकाका आधारमा वित्त परिचालन गर्नु आजको आवश्यकता हो।

- **दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण गरी मूलप्रवाहीकरण**

दिगो विकास लक्ष्यको मूलभूत विषयलाई आत्मसात् गर्दै सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार, निजी क्षेत्र, नागरिक समाज, गैरसरकारी संस्था, शिक्षण संस्थाहरू एवम् सामाजिक सङ्घसंस्थाले दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ। लगानी र क्षमतामा सुधार गरी कार्यान्वयनको नतिजामा आधारित भई अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नु आवश्यक हुन्छ। तीन तहका सरकारका आवधिक योजनाहरू तथा बजेटमा दिगो विकास लक्ष्य तथा सूचकहरूको आन्तरिकीकरण गरी दिगो विकास लक्ष्यहरू प्राप्त गर्ने गरी कार्यान्वयनमा तीव्रता र सन्तुलन कायम गर्नु चुनौतीपूर्ण छ।

- **दिगो विकास लक्ष्यका लागि सहकार्य र साझेदारी अभिवृद्धि**

दिगो विकास लक्ष्य र सूचकहरू प्राप्त गर्ने काम सरकारको एकल प्रयासले मात्र सम्भव नहुने भएकाले सरकार, निजी क्षेत्र, सहकारी, विकास साझेदार, नागरिक समाज र जनताबिचको सहयोग, समन्वय र सहकार्यका साथै विश्वव्यापी साझेदारीका कार्यक्रमहरू अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक छ। दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि निजी क्षेत्रलाई लगानीको वातावरणमा सुधार र वित्तीय उत्प्रेरणाका नीतिको माध्यमबाट प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्नु अर्को मुख्य सवाल हो।

- **दिगो विकास लक्ष्यका लागि आवश्यक तथ्याङ्कको उत्पादन र प्रगति अनुगमन**

दिगो विकास लक्ष्यका लागि आवश्यक विभिन्न प्रकारका खण्डीकृत तथ्याङ्कको अभाव रहेकाले यसको यथार्थ प्रगति मूल्याङ्कन गर्न कठिनाई उत्पन्न भएको छ। तसर्थ, दिगो विकास लक्ष्यसँग सम्बन्धित आवश्यक खण्डीकृत तथ्याङ्क उत्पादन गर्नुका साथै समग्रमा तथ्याङ्क प्रणालीको विकास र नियमित प्रगति अनुगमन गर्नु चुनौतीपूर्ण सवालका रूपमा रहेको छ।

विद्यमान अवस्था

नेपालको विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नतिसँगै देखिने प्रभावलाई सम्बोधन गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६, नेपाल एकीकृत व्यापार रणनीति, २०८० लगायतका नीति तथा रणनीतिको कार्यान्वयनका अतिरिक्त अतिकम विकसित राष्ट्रबाट स्तरोन्नतिसम्बन्धी सहज स्थानान्तरण रणनीति, २०८० तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिंदै छ। सन् २०२६ सम्ममा स्तरोन्नति हुँदा नेपालले मानव सम्पत्ति सूचकाङ्क र आर्थिक तथा वातावरणीय सूचकाङ्कको उपलब्धिलाई थप सुधार गर्दै प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आयलाई स्तरोन्नतिको सीमाको लक्ष्यअनुरूप हासिल गर्न आवश्यक विकास योजनाको तर्जुमा र कार्यान्वयनमा थप प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सन् २०३० सम्ममा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न र सन् २०२६ मा विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति भएपश्चात् हुन सक्ने लगानीको न्यूनता पूरा गर्न स्रोतको विविधीकरण गर्ने व्यवस्था चालु आ.व. २०८२/८३ को बजेटले गरेको छ। निजी लगानीलाई सहजीकरण गर्ने उद्देश्यले लगानी सहजीकरण सम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने ऐन, २०८१ द्वारा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१; राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९; विशेष आर्थिक क्षेत्र ऐन, २०७३; सार्वजनिक निजी साझेदारी तथा लगानी ऐन, २०७५; वन ऐन, २०७६ र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६ आदि ऐनहरूमा सामयिक संशोधन गरिएको छ। सार्वजनिक-निजी लगानीको अवधारणाअनुरूप सरकार र सार्वजनिक संस्थानबाट आयोजनामा हुने लगानीको प्रभावकारिता वृद्धि गर्न 'सार्वजनिक लगानी व्यवस्थापन कार्ययोजना (२०८१/८२-२०८५/८६)' कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण नियमावली संशोधन भई विदेशी लगानीलाई सहजीकरण गर्न स्वचालित मार्ग (Automated route) सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ। लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको प्रवर्द्धनबाट स्वदेशमै गुणस्तरीय उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाई प्रतिस्पर्धी क्षमता विकासका लागि प्रोत्साहित गर्न, व्यापार घाटासमेतलाई कम गर्दै मुलुकको अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर र समृद्ध बनाउन 'लघु, घरेलु तथा साना उद्योग प्रवर्द्धन राष्ट्रिय नीति, २०८१' जारी भएको छ।

अतिकम विकसित राष्ट्रबाट स्तरोन्नतिसम्बन्धी सहज स्थानान्तरण रणनीति, २०८० सँग तादात्म्यता हुने गरी विदेशस्थित नेपाली नियोगहरूलाई परिचालन गरी विकास कूटनीति, लगानी प्रवर्द्धन एवम् वैदेशिक व्यापारका अवसरहरूको खोजी गर्ने तथा कार्यक्रमहरूको परिमाण र गुणस्तरमा वृद्धि गर्ने नीति लिइएको छ। यसअनुसार उल्लिखित उपायहरूलाई वस्तुनिष्ठ तथा तथ्यमा आधारित बनाउने उद्देश्यले आ.व.

२०८१/८२ मा १० वटा प्रमुख मुलुकहरूलाई समेटी देशगत रणनीति अद्यावधिक गर्ने कार्यक्रम रहेको थियो। आर्थिक कूटनीतिसम्बन्धी निर्देशिका, २०७१ लाई समयसापेक्ष परिमार्जन गर्ने नीति लिइएको छ।

विभिन्न संयन्त्र तथा निकायमार्फत प्राप्त हुन सक्ने थप अवधिका लागि कूटनीतिक पहल गर्ने; बाह्य सहायता घट्न नदिने पहल गर्ने; परियोजनाको आवश्यकताका आधारमा सहूलियतपूर्ण ऋणका लागि पहल गर्ने; प्रविधि हस्तान्तरणमा जोड दिने, सरकारी तथा निजी क्षेत्रसँगको सहकार्य तथा समन्वयमा आर्थिक कूटनीतिसम्बन्धी कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाइने; द्विपक्षीय, क्षेत्रीय तथा बहुपक्षीय संयन्त्र तथा मञ्चहरूमार्फत नेपाललाई फाइदा पुग्ने गरी कूटनीतिक पहल गरिने र घरेलु उत्पादन तथा व्यापार क्षमता बढाउने खालका कार्यक्रममा जोड दिने गरी स्तरोन्नतिबाट सिर्जित हुने चुनौतीको सम्बोधन र अवसरको उपयोगका लागि सम्बन्धित मन्त्रालयहरूबाट आर्थिक कूटनीतिक परिचालन सम्बन्धी प्रयासहरू भइरहेका छन्।

नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति (२०८०), वाणिज्य नीति (२०८०), व्यापार घाटा न्यूनीकरण राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०७९) तथा अन्य नीतिगत दस्तावेजहरूमा समावेश भएका सहज स्तरोन्नतिसँग सम्बन्धित क्रियाकलाप तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा रहेका छन्। राष्ट्रिय योजना आयोगबाट LDC Graduation: Smooth Transition Strategy कार्ययोजना तयार गरी सोको कार्यान्वयन सम्बन्धित मन्त्रालयहरूबाट भइरहेको छ।

नेपाल अतिकम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नतिपश्चात् युरोपेली सङ्घको (EU) Generalized Schemes of Preferences (GSP)+ सुविधा लिन पूरा गर्नुपर्ने सर्तहरूमध्ये अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन (ILO) का महासन्धिहरू—CO81 (Labor Inspection Convention, 1947) र CO87 (Freedom of Association and Protection of the Right to Organize Convention, 1948) को अनुमोदनका लागि 'सन्धि सम्पन्न गर्ने सम्बन्धी निर्देशिका, २०७७' को दफा ५ को उपदफा (१) बमोजिम नेपाल वा नेपाल सरकार पक्ष हुने गरी कुनै सन्धिमा सुनिश्चित हस्ताक्षर, अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन गर्ने प्रक्रिया प्रारम्भ गर्नुअघि त्यस्तो सन्धिबाट पर्न सक्ने असर वा प्रभावको सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। सोही निर्देशिकाको दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिम विस्तृत अध्ययन टोली गठन गरिएको छ।

चालु आ.व. २०८२/८३ को बजेटले वर्तमान चुनौती स्वीकार गर्दै केही सकारात्मक पहल गरेको छ। यसमा सामाजिक सुरक्षा सुधार, नीतिगत स्थिरताका लागि विद्युतीय सवारीसाधनमा कर यथावत् राख्ने र लगानीमैत्री वातावरणका लागि अग्रिम आयकर हटाउने जस्ता कदम चालिएका छन्। होटल, आईटी,

स्टार्टअप लगायतका क्षेत्र लक्षित कर प्रोत्साहनले आर्थिक वृद्धिमा टेवा पुग्ने अपेक्षा छ। विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नतिपश्चात् नेपालले सामना गर्नुपर्ने सम्भावित असर र चुनौतीको सम्बोधन गरी स्थानान्तरणलाई सहज, दिगो र उत्पादक बनाउन नेपाल सरकारले सहज स्थानान्तरण रणनीतिमा स्टार्टअप, नवप्रवर्तन (Innovation) र साना तथा मझौला उद्यम (SMEs) को विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिएको छ। सोहीँ आवधिक योजना अवधिमा स्तरोन्नति रणनीतिलाई एकीकृत गर्दै नवप्रवर्तन, प्रविधि र ज्ञानमा आधारित अर्थतन्त्र (Knowledge-based Economy) का लागि स्टार्टअपलाई जोड दिइएको छ।

उल्लिखित अवस्थाको विश्लेषण गर्दा नेपालको प्रतिव्यक्ति आय कम र अन्य सूचकाङ्कमा उत्तीर्ण भएको अवस्था छ। अहिलेको जनसङ्ख्या वृद्धिदर र अमेरिकी डलरको विनिमय दरलाई स्थिर राखेर अनुमान गर्दा २०८७ सम्म दुई गुणाभन्दा बढी र २१०० सम्म करिब १० गुणा आर्थिक वृद्धि हुन आवश्यक देखिन्छ। मानव सम्पत्ति र आर्थिक तथा वातावरणीय जोखिम सूचकाङ्कको स्थितिमा भने नेपाल समृद्ध छ। प्रतिव्यक्ति आय बढाउने र अन्य सूचकाङ्कहरूलाई स्थिर र दिगो बनाउनुपर्ने अवस्था रहेको छ।

सन् २०१५, २०१८, २०२१ र २०२४ मा विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नतिका लागि तोकिएको सीमा र नेपालको प्रगतिको अवस्था देहायबमोजिम रहेको छः

विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नतिसम्बन्धी तोकिएको सीमा र नेपालको प्रगति अवस्था

सूचकहरू	सन् २०१५		सन् २०१८		सन् २०२१		सन् २०२४	
	सीमा	प्रगति	सीमा	प्रगति	सीमा	प्रगति	सीमा	प्रगति
प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय (GNI US \$)	घटीमा १२४८	६५.९	घटीमा १२३०	७४.५	घटीमा १२२२	१०२७	घटीमा १३०६	१३००
मानव सम्पत्ति सूचकाङ्क (HAI)	घटीमा ६६	६८.७	घटीमा ६६	७१.२	घटीमा ६६	७४.९	घटीमा ६६	७६.३
आर्थिक जोखिम सूचकाङ्क (EVI)	बढीमा ३२	२६.८	बढीमा ३२	२८.४	बढीमा ३२	२४.७	बढीमा ३२	२९.७

स्रोत: संयुक्त राष्ट्रसङ्घ

उल्लिखित अवस्थाको विश्लेषण गर्दा नेपालको प्रतिव्यक्ति आय कम र अन्य सूचकाङ्कमा उत्तीर्ण भएको अवस्था छ। त्यसैले प्रतिव्यक्ति आय बढाउने र अन्य सूचकाङ्कलाई स्थिर र दिगो बनाउनुपर्ने अवस्था रहेको छ।

रूपान्तरणकारी रणनीति

• सहज र दिगो स्तरोन्नतिसम्बद्ध नीतिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने

उत्पादन र विकासका सबै कार्यहरू जलवायु परिवर्तन अनुकूलतामा आधारित रहेर कार्यान्वयन गर्ने; सबै तहका सरकारले हरित, उत्थानशील र समावेशी विकास (Green Resilient and Inclusive Development-GRID) अवधारणा अवलम्बन गर्ने; तीनै तहका सरकारले विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनमा साझेदारीमूलक उत्तरदायित्व प्रवर्द्धन गर्ने; भूकम्पप्रतिरोधी पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने; विकास आयोजनामा प्राप्त सहयोगलाई विशेष ध्यान दिई परिचालन गर्ने; सहयोगी निकायहरूको प्रभावकारिता बढाउन सरकारको प्राविधिक क्षमता सशक्त बनाउने र वित्तीय पहुँचमा सुधार गर्ने; सीपयुक्त र प्रतिस्पर्धी जनशक्तिको उपलब्धता तथा लगानी विस्तारमार्फत कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्वमा सुधार गर्ने; आर्थिक जोखिम न्यूनीकरण गर्न वस्तुहरूको मूल्य अभिवृद्धि गर्दै अर्थतन्त्रका अग्र र पृष्ठ सम्बन्ध (Forward and Backward Linkages) को सुदृढीकरण गर्ने कार्यनीतिहरू रहेका छन्।

• उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि, उद्यमशीलता विकास र आन्तरिक रोजगारी सिर्जना गरी प्रतिव्यक्ति राष्ट्रिय आय अभिवृद्धि गर्ने

आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने वस्तुहरूको उत्पादन गर्ने क्षेत्रहरूको अभिवृद्धि गर्ने; कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरण र व्यवसायीकरण गर्ने; जलविद्युत् र नवीकरणीय ऊर्जाको विकास गर्ने र छिमेकी राष्ट्रहरूमा निर्यात गर्ने; नेपाललाई आकर्षक पर्यटकीय गन्तव्यस्थलका रूपमा विकास गर्ने; सूचना प्रविधिलाई महत्त्वपूर्ण निर्यातजन्य उद्योगका रूपमा विकास गर्ने; शिक्षा, स्वास्थ्य र बैकिङ क्षेत्रमा विदेशी निकाय/संस्थाहरूलाई आकर्षित गर्ने; स्थिर मौद्रिक नीति एवम् दिगो, फराकिलो र रोजगारमुखी वित्तीय नीति कायम गर्ने; निर्यातमुखी, उच्च मूल्य भएका वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, गुणस्तर सुधार, निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने तथा व्यापार वार्तामार्फत बजार पहुँच विस्तार गर्ने कार्यनीति रहेका छन्।

• वैदेशिक सहायताको कुशल एवम् प्रभावकारी परिचालन गर्नुका साथै वस्तु तथा सेवा व्यापारको विविधीकरण र विस्तारका लागि प्रतिस्पर्धी क्षमता अभिवृद्धि, व्यापार वार्ता तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने

नेपाल अतिकम विकसित मुलुक (LDC) को समूहबाट बाहिरिँदा नेपालले निर्यात व्यापारमा २.८ देखि ४ प्रतिशतसम्म हिस्सा गुमाउने विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएका छन्। यस अवस्थामा निर्यातयोग्य वस्तु र व्यापारको विविधीकरण तथा गुणस्तरमा सुधार गरी निर्यात क्षमता बढाउन सहकार्य गर्ने; व्यापारको पूर्वाधार एवम् नियमनकारी वातावरण निर्माण गर्ने र बैंक ऋण, रेमिट्यान्स, प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी र सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्ने; स्तरोन्नतिबाट अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालनमा पर्ने असरलाई सम्बोधन गर्न आर्थिक कूटनीतिमा जोड दिँदै अन्तर्राष्ट्रिय वित्तको वैकल्पिक स्रोतको पहिचान गरी पहुँच वृद्धि, प्राप्ति र परिचालन गर्ने कार्यनीतिहरू रहेका छन्।

- मानव सम्पत्ति सिर्जना, सामाजिक समावेशीकरण तथा आर्थिक तथा वातावरणीय जोखिम व्यवस्थापनका लागि क्षेत्रगत नीति तथा कार्यक्रमहरूबिच सामञ्जस्य कायम गर्ने

सामाजिक सुरक्षाको पुनरावलोकन गरी 'ब्ल्याङ्केट एप्रोच' (Blanket Approach) बाट 'ब्र्याकेट एप्रोच' (Bracket Approach) मा रूपान्तरण गर्ने; लक्षित परिवार र व्यक्तिमा केन्द्रित भई गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने; सामाजिक-आर्थिक विकास कार्यक्रमहरूलाई लैङ्गिक सवाल र विकाससँग आबद्ध गर्ने र नागरिकप्रतिको सरकारको जवाफदेहिता प्रवर्द्धन गर्ने; उत्पादनशील मानव पुँजी निर्माण गर्नेतर्फ शिक्षामा निरन्तर सुधार गर्ने; प्राविधिक एवम् सीपमूलक शिक्षाको विकास गरी सीपयुक्त श्रमिकको विकास गर्ने; उत्पादन र सेवाका क्षेत्रमा व्यवसायीमैत्री युवाहरूको विकास गर्ने; स्वस्थ नागरिकको निर्माण गर्न स्वास्थ्य र पोषणमा सुधार गर्ने; साथै विपद् र जलवायु परिवर्तन लगायतका जोखिम व्यवस्थापनलाई क्षेत्रगत नीतिहरूमा मूलप्रवाहीकरण र आन्तरिकीकरण गर्ने कार्यनीतिहरू रहेका छन्।

प्रमुख कार्यक्रम

- सिपयुक्त श्रम उत्पादन कार्यक्रम

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको सुदृढीकरण र विस्तार गरी सीपयुक्त दक्ष श्रमशक्ति उत्पादन र कार्यान्वयन गर्ने तथा श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयबाट श्रम बजारमा हुने श्रमिकको माग र आपूर्तिसम्बन्धी सूचना सम्प्रेषण गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने।

- **लगानी तथा निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम**

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय र अर्थ मन्त्रालयबाट कार्यान्वयन हुने लगानीको वातावरण निर्माण गर्न कानून, संस्था र प्रविधिमा सुधार, प्रक्रियागत सरलीकरण एवम् सुरक्षा लगायतका आवश्यक प्रबन्ध सुदृढीकरण गर्ने। औद्योगिक तथा व्यापार पूर्वाधार सुधार र विस्तार गर्ने तथा निर्यात अभिवृद्धिका लागि वस्तु तथा बजारको विविधीकरण अर्थ मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय, प्रदेश तथा स्थानीय तहको सहयोगमा उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले गर्ने।

पर्यटन, विद्युत् व्यापार, सूचना प्रविधि तथा वित्तीय सेवा सम्बद्ध सेवाको निर्यात प्रवर्द्धन अर्थ मन्त्रालय, प्रदेश तथा स्थानीय तहको सहयोगमा उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय र संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयले गर्ने। स्तरोन्नतिपश्चात् अतिकम विकसित मुलुकको हैसियतले उपलब्ध भइरहेका ड्युटी फ्रि, कोटा फ्रि लगायतका सुविधाहरूमा कटौती हुँदा हुने प्रतिकूल प्रभाव न्यूनीकरण गर्न आवश्यक समायोजनका उपायहरूको अवलम्बन परराष्ट्र मन्त्रालयको सहयोगमा अर्थ मन्त्रालय र उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले गर्ने। बौद्धिक सम्पत्ति संरक्षणका लागि कानुनी प्रबन्ध गरी कार्यान्वयन गर्ने संस्थाको क्षमता विकास कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको सहयोगमा उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले गर्ने।

- **आर्थिक कूटनीति सञ्चालन कार्यक्रम**

अन्तर्राष्ट्रिय वित्तका वैकल्पिक स्रोतहरूको पहिचान र परिचालन परराष्ट्र मन्त्रालयको सहयोगमा अर्थ मन्त्रालयले गर्ने; स्तरोन्नति हुने मुलुकका साझा सवाल सम्बोधनका लागि क्षेत्रीय र बहुपक्षीय मञ्चमा सहकार्य विस्तार गर्ने तथा विकासशील मुलुकहरूलाई उपलब्ध हुने अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका जिएसपी प्लस (GSP+) लगायतका छुट तथा सुविधाहरूमा पहुँचका लागि तयारी एवम् पहल परराष्ट्र मन्त्रालयको सहयोगमा उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले गर्ने।

- **मानव सम्पत्ति विकास कार्यक्रम**

राष्ट्रिय जनशक्ति विकास योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयको सहयोगमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले गर्ने; प्रवर्द्धनात्मक, प्रतिरोधात्मक, निरोधात्मक, निदानात्मक, उपचारात्मक, प्रशामक र पुनर्स्थापनात्मक स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक पहुँच प्रदेश र स्थानीय तहको सहयोगमा स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले बढाउने; जनस्वास्थ्य तथा शिक्षा

क्षेत्रमा लगानी वृद्धि अर्थ मन्त्रालयको सहयोगमा स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय र शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले गर्ने।

- **विपद् तथा जलवायु जोखिम मूलप्रवाहीकरण कार्यक्रम**

राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रममा हरित, उत्थानशील र समावेशी विकासको अवधारणा मूलप्रवाहीकरण गर्ने विषय विषयगत मन्त्रालय तथा निकायको सहयोगमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालयले गर्ने; सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका क्षेत्रगत नीतिहरूमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई मूलप्रवाहीकरण सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहको सहयोगमा गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालयले गर्ने।

- **समन्वय र साझेदारी प्रवर्द्धन कार्यक्रम**

अन्तर-निकायगत समन्वय तथा सहकार्य अभिवृद्धि, सहज स्तरोन्नति रणनीति कार्यान्वयनसम्बद्ध संयन्त्रहरूलाई थप क्रियाशील बनाउने र नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयारी एवम् प्रकाशन परराष्ट्र मन्त्रालय, विषयगत मन्त्रालय, प्रदेश र स्थानीय तहको सहयोगमा राष्ट्रिय योजना आयोगले गर्ने।

अतिकम विकसित मुलुकबाट सहज स्तरोन्नतिमार्फत व्यापार तथा लगानी विस्तार तथा आर्थिक रूपान्तरण गरी वित्तीय दिगोपना तथा समष्टिगत स्थायित्वसहितको आर्थिक विकास हासिल गर्न र शिक्षा तथा स्वास्थ्यमा लगानी विस्तार, आर्थिक तथा वातावरणीय जोखिम व्यवस्थापन, सामाजिक समावेशीकरणमार्फत उत्पादन तथा प्रतिस्पर्धी क्षमता विकास गरी स्तरोन्नतिलाई दिगो तुल्याउन देहायअनुसार सोह्रौँ योजना कार्यान्वयन कार्ययोजनाको अतिकम विकसित मुलुकबाट सहज स्तरोन्नति कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्दछ। यसका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकीकृत र जिम्मेवार भूमिका आवश्यक रहेको छ।

	प्रमुख कार्यक्रम	मुख्य क्रियाकलाप	कार्यान्वयन गर्ने निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन अवधि				
					२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	सीपयुक्त श्रम उत्पादन कार्यक्रम	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको सुदृढीकरण र विस्तार गरी सीपयुक्त दक्ष श्रमशक्ति उत्पादन गर्ने	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय प्रदेश तथा स्थानीय तह	X	X	X	X	X
		श्रम बजारमा हुने श्रमिकको माग र आपूर्ति सम्बन्धी सूचना संप्रेषण गर्ने प्रणाली विकास गर्ने	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय प्रदेश तथा स्थानीय तह	X	X	X	X	X
२	लगानी तथा निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम	लगानीको वातावरण निर्माण गर्न कानून, संस्था र प्रविधिमा सुधार, प्रक्रियागत सरलीकरण, सुरक्षा, लगायतका आवश्यक प्रवन्ध सुदृढीकरण गर्ने	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय अर्थ मन्त्रालय	विषय क्षेत्रगत मन्त्रालय प्रदेश तथा स्थानीय तह	X	X	X	X	X
		औद्योगिक तथा व्यापार पूर्वाधार सुधार र विस्तार गर्ने	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय	X	X	X	X	X
		निर्यात अभिवृद्धिका लागि वस्तु तथा बजारको विविधीकरण गर्ने	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय परराष्ट्र मन्त्रालय प्रदेश तथा स्थानीय तह	X	X	X	X	X

	प्रमुख कार्यक्रम	मुख्य क्रियाकलाप	कार्यान्वयन गर्ने निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन अवधि				
					२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
		पर्यटन, विद्युत व्यापार, सूचना प्रविधि तथा वित्तीय सेवासम्बद्ध सेवाको निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्ययन मन्त्रालय ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाई मन्त्रालय, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय प्रदेश तथा स्थानीय तह	X	X	X	X	X
		स्तरोन्नति पश्चात अतिकम विकसित मुलुकको हैसियतले उपलब्ध भइरहेका ड्युटी फ्रि, कोटा फ्रि लगायतका सुविधामा कटौति हुदाँ हुने प्रतिकुल प्रभाव न्यूनीकरण गर्न आवश्यक समायोजनका उपाय अवलम्बन गर्ने	अर्थ मन्त्रालय, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	परराष्ट्र मन्त्रालय	X	X	X	X	X
		बौद्धिक सम्पत्ति संरक्षणका लागि कानूनी प्रबन्ध गरी कार्यान्वयन गर्ने संस्थाको क्षमता विकास गर्ने	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	X	X	X	X	X
३	आर्थिक कूटनीति सञ्चालन	अन्तर्राष्ट्रिय वित्तका वैकल्पिक स्रोतहरूको पहिचान र परिचालन गर्ने	अर्थ मन्त्रालय	परराष्ट्र मन्त्रालय	X	X	X	X	X

	प्रमुख कार्यक्रम	मुख्य क्रियाकलाप	कार्यान्वयन गर्ने निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन अवधि				
					२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
	कार्यक्रम								
		स्तरोन्नति हुने मुलुकका साझा सवाल सम्बोधनका लागि क्षेत्रीय र बहुपक्षीय मञ्चमा सहकार्य विस्तार गर्ने	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	परराष्ट्र मन्त्रालय	X	X	X	X	X
		विकासशील मुलुकहरुलाई उपलब्ध हुने अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका जिएसपी प्लस लगायतका छुट तथा सुविधामा पहुँचका लागि तयारी एवम् पहल गर्ने	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	परराष्ट्र मन्त्रालय	X	X	X	X	X
४	मानव सम्पत्ति विकास कार्यक्रम	राष्ट्रिय जनशक्ति विकास योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय	X	X	X	X	X
		प्रवर्द्धनात्मक, प्रतिरोधात्मक, निरोधात्मक, निदानात्मक, उपचारात्मक, प्रशामक र पुनर्स्थापनात्मक स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक पहुँच बढाउने	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय	प्रदेश र स्थानीय तह	X	X	X	X	X
		जनस्वास्थ्य तथा शिक्षा क्षेत्रमा लगानी वृद्धि गर्ने	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय	X	X	X	X	X

	प्रमुख कार्यक्रम	मुख्य क्रियाकलाप	कार्यान्वयन गर्ने निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन अवधि				
					२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
५	विपद तथा जलवायु जोखिम मूलप्रवाहीकरण कार्यक्रम	राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रममा हरित, उत्थानशील र समावेशी विकासको अवधारणा मूलप्रवाहीकरण गर्ने	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय	विषयगत मन्त्रालय तथा निकाय	X	X	X	X	X
		संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका क्षेत्रगत नीतिहरूमा विपद जोखिम व्यवस्थापनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने	गृह मन्त्रालय राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय	सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तह	X	X	X	X	X
६	समन्वय र साझेदारी प्रवर्द्धन कार्यक्रम	अन्तर-निकायगत समन्वय तथा सहकार्य अभिवृद्धि गर्ने	राष्ट्रिय योजना आयोग	परराष्ट्र मन्त्रालय, विषयगत मन्त्रालय प्रदेश र स्थानीय तह	X	X	X	X	X
		सहज स्तरोन्नति रणनीति कार्यान्वयन सम्बद्ध संयन्त्रहरूलाई थप क्रियाशील बनाउने	राष्ट्रिय योजना आयोग	परराष्ट्र मन्त्रालय, विषयगत मन्त्रालय प्रदेश र स्थानीय तह	X	X	X	X	X
		नियमित अनुगमन तथा मूल्यांकन प्रतिवेदन तयारी र प्रकाशन गर्ने	राष्ट्रिय योजना आयोग	परराष्ट्र मन्त्रालय, विषयगत मन्त्रालय प्रदेश र	X	X	X	X	X

	प्रमुख कार्यक्रम	मुख्य क्रियाकलाप	कार्यान्वयन गर्ने निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन अवधि				
					२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
				स्थानीय तह					

स्थिति विश्लेषण

नेपालको अतिकम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नतिका लागि कार्यान्वयन भइरहेका विद्यमान नीति र कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिताको विश्लेषणमा प्रभाव, असर र प्रतिफलका सूचकहरूलाई आधार लिनुपर्ने हुन्छ। प्रभाव र असर तत्काल नदेखिने हुँदा सोको मापन कालान्तरमा मात्र गर्न सकिने भएकाले प्रतिफलका सूचकहरूबाट रणनीति कार्यान्वयन र स्तरोन्नतिमा हाम्रा अभ्यासहरू उद्देश्यतर्फ लक्षित रहे/नरहेको आकलन गर्न सकिन्छ। सन् २०२० मा नै नेपाल न्यून आय भएको मुलुकबाट निम्न-मध्यम आय भएको मुलुकमा उक्लिसकेको स्थितिलाई सकारात्मक रूपमा लिएर मनोबल बढाउनुपर्दछ। हाललाई अतिकम विकसित मुलुकका रूपमा प्राप्त हुँदै आएका केही विशेष अन्तर्राष्ट्रिय सहूलियत र सहयोग क्रमशः घट्दै जाने चुनौती पनि रहने भए तापनि स्तरोन्नतिसँगै नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय छवि र राष्ट्रिय स्वाभिमानमा वृद्धि हुनुका साथै आर्थिक तथा विकासका नयाँ अवसरहरू सिर्जना हुने अपेक्षा गरिएको छ।

विकासशील मुलुकमा स्तरोन्नतिपछि नेपालको वैदेशिक व्यापार, वैदेशिक रोजगार, वैदेशिक सहायता लगायतका खासगरी व्यापारिक सहूलियतको कटौती, निर्यातमा कमी र व्यापार घाटा, गार्मेन्ट र तयारी पोसाक निर्यातमा ७० प्रतिशतसम्म हुन सक्ने नोकसानीको जोखिम, औषधि जस्ता जेनेरिक उत्पादनमा आउन सक्ने अवरोध जस्ता सवालहरूमा टीकाटिप्पणी र बहससँगै सकारात्मक प्रभाव तथा अवसरहरूका लागि पूर्वतयारी गरेर अघि बढ्नुपर्दछ। स्तरोन्नतिबाट पर्न सक्ने असरलाई न्यून गर्न कार्यान्वयनमा रहेको रणनीतिमा द्विपक्षीय व्यापार सम्झौताहरू बढाउने, उत्पादन विविधीकरण गर्ने र गैर-भन्सार अवरोधहरू हटाउने विषयको नीतिगत र कार्यक्रमगत रूपमा मूल्याङ्कन गरिनुपर्दछ।

यसरी स्तरोन्नतिका लागि पूर्वतयारीका क्रममा नकारात्मक प्रभाव तथा चुनौतीहरू उजागर भइरहँदा स्तरोन्नतिपछि उत्पन्न हुन सक्ने अवसरहरूको अधिकतम उपयोग र सम्भावित असरहरूको न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यसहित तयार गरिएको रणनीति कार्यान्वयन योजनालाई पनि सोहीँ योजना कार्यान्वयन

कार्ययोजनाले छुट्टै विषयवस्तुका रूपमा राखेको छ। सोही योजना अवधिमा तहगत सरकार, निजी क्षेत्र, सामुदायिक संस्था र उपभोक्ताको समेत सहभागिता र साझेदारीमा सहज स्तरोन्नतिका लागि तयारी र स्तरोन्नतिपश्चात्को दिगोपनाका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगले समग्रमा र क्षेत्रगत मन्त्रालय तथा निकायगत कार्यको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

नीतिगत र कानुनी सुधार, लगानी प्रवर्द्धन, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र वार्ता, राष्ट्रिय आयमा वृद्धि र क्षमता विकासका लागि सङ्घीय सरकारको नीतिगत नेतृत्व, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र समग्र समन्वयको भूमिका रहेको छ। प्रादेशिक औद्योगिक नीति, मानव विकास, पूर्वाधार निर्माण र स्थानीय समन्वयका लागि प्रदेश सरकारको प्रादेशिक क्षमता विकास र समन्वयकारी भूमिका रहेको छ। व्यावसायिक क्षमता विकास, सामाजिक समावेशीकरण र सेवा प्रवाह, स्थानीय उत्पादनको बजार व्यवस्थापन र लगानीमैत्री वातावरण तयार गर्नका लागि स्थानीय तहको सेवा प्रवाह, उत्पादन र आर्थिक रूपान्तरणको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ।

स्तरोन्नतिपश्चात् हुन सक्ने सम्भावित असर न्यूनीकरणका लागि सरकार, निजी क्षेत्र तथा विकास साझेदारबिच आवश्यक तयारी र सहकार्यको पनि कार्ययोजना बनाइएको छ। यसको प्रभावकारिताका लागि क्षेत्रगत नीति तथा कार्यक्रमहरूमा समन्वयात्मक लाभ (Synergy) सिर्जना गर्न र विरोधाभास (Trade-off) को न्यूनीकरण गरी स्तरोन्नति सहज र दिगो हुने सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ।

नतिजा खाका

क्र. सं.	सूचक	एकाइ	आ.व. २०७९/८० को यथार्थ	लक्ष्य				
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
	प्रभाव							
१	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	१३००	१४२०	१४९८	१७००	१९२८	२२००
२	मानव सम्पत्ति सूचकाङ्क	प्रतिशत	७६.३	७७.२	७७.५	७७.९	७८.३	७८.६
३	आर्थिक तथा वातावरणीय जोखिम सूचकाङ्क	प्रतिशत	२९.७	२८.८	२६.५	२४.५	२३.५	२२.४
	असर							

क्र. सं.	सूचक	एकाइ	आ.व. २०७९/ ८० को यथार्थ	लक्ष्य				
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१.	पाँच वर्षमुनिको बाल मृत्युदर	प्रति हजार जीवित जन्ममा	२७.३४	२५	२१	२०	१७	१५
२.	मातृ मृत्युदर	प्रति लाख जीवित जन्ममा	१७४.४१	१५१	११०	१००	९९	९०
३.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि, वन र मत्स्य क्षेत्रको अंश	प्रतिशत	२४.७२	२५.१ ६	२४.१	२३.३	२२.५	२१.०
४.	दुर्गमता र भूपरिवेष्टितता सूचकाङ्क	सूचकाङ्क	५०.६२	४९.०	४८.०	४७.५	४७.०	४६.५
५.	वस्तु व्यापार सघनता	सूचकाङ्क	७.१७	६.५	६.०	५.५	५.०	४.५
६.	कृषि उत्पादनमा अस्थिरता	सूचकाङ्क	२.४२	२.३५	२.२५	२.१५	२.०	१.८०
७.	विपदबाट प्रभावित व्यक्ति	प्रतिशत	३.०९	३.००	२.८०	२.६०	२.५	२.३

सुझावहरू

अतिकम विकसित मुलुक (LDC) बाट विकासशील मुलुकमा स्तरोन्नति हुने क्रममा यसको असर, चुनौती र परिणामबारे सरकार (सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह), निजी क्षेत्र, विकास साझेदार, स्थानीय सरोकारवाला एवम् विद्वद्गर्ग सबै क्षेत्रबाट चासो र चिन्ता व्यक्त भइरहेको छ। सहज स्थानान्तरण रणनीति प्रतिवेदनले पहिचान गरेका ६ वटा रणनीतिका १६७ कार्यहरूमध्ये २६ वटा सम्पन्न भइसकेका, १२७ वटा कार्यान्वयनका क्रममा रहेका र १४ वटा कार्यान्वयनमा जान नसकेका भए तापनि हालसम्मको कार्यान्वयन स्थिति दरो राष्ट्रिय अपनत्वसहित राष्ट्रिय विकाससँग आबद्ध भइरहेको पाइन्छ।

सरकारका तर्फबाट ठूलो बजेट पुनर्निर्माण र पुनर्स्थापनामा खर्च गर्नुपर्ने स्थिति रह्यो र उत्पादनशील क्षेत्रमा सरकारी तथा निजी क्षेत्रको लगानी बढ्न सकेन भने स्तरोन्नतिले मुलुकलाई आर्थिक समृद्धितर्फ उन्मुख गराएको देखिँदैन। निजी क्षेत्रबाट बङ्गलादेशको उदाहरण दिँदै नेपाल सरकारले स्तरोन्नति तत्कालका लागि स्थगित (Deferral) गर्नुपर्दछ भनिरहँदा, सरकारले स्तरोन्नति हुँदा झेलनुपर्ने समस्याबारे पुनरावलोकन गरी निजी क्षेत्रको आत्मविश्वास जगाउन सक्नुपर्दछ। यसका लागि रणनीति कार्यान्वयनमा तहगत सरकारहरूको जिम्मेवारी स्पष्टतासहितको एकीकृत भूमिका आवश्यक देखिन्छ। यस सन्दर्भमा देहायका रणनीति तथा सुझावहरू अवलम्बन गर्नु उपयुक्त हुन्छ:

- द्विपक्षीय व्यापार सहूलियतको उपयोग र नीतिगत परिमार्जन: नेपालको कुल व्यापारको करिब दुई-तिहाइ हिस्सा भारतसँग रहेको छ। 'नेपाल-भारत व्यापार सन्धि' (Indo-Nepal Treaty of Trade) अनुसार द्विपक्षीय व्यापारमा विशेष सहूलियतहरू कायम रहने भएकाले भारतसँगको व्यापारमा ठूलो नकारात्मक असर नपर्ने भए तापनि व्यापार, लगानी र औद्योगिक नीतिहरूमा समयसापेक्ष परिमार्जन गरी विकासशील मुलुकको स्तरअनुसारको प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण निर्माण गर्नुपर्दछ।
- भन्सार छुटको असर न्यूनीकरण र कूटनीतिक वार्ता: वैदेशिक लगानी, अन्तर्राष्ट्रिय पुँजी बजारमा पहुँच एवम् सहूलियत कटौतीसँगै स्वदेशी उद्योगहरूलाई गुणस्तर सुधार गर्न तथा उत्पादन लागत घटाउन प्रोत्साहित गर्ने वातावरण तयार गर्नुपर्दछ। सन् २०२९ सम्म युरोपेली सङ्घ, बेलायत, क्यानडा र जापानले दिने निरन्तर सहूलियतले तत्काल ठूलो नकारात्मक प्रभाव नपर्ने देखिए तापनि स्तरोन्नतिपछि घट्ने सहूलियतहरू, खासगरी भन्सार छुटको असर कम गर्न विकास साझेदारहरूसँग विशेष सुविधाका लागि कूटनीतिक वार्ता गरिनुपर्दछ।
- पूर्वाधारमा लगानी र व्यापार घाटा नियन्त्रण: नेपालको वैदेशिक व्यापार संरचनामा निर्यातभन्दा आयातको हिस्सा अत्यधिक रहेकाले व्यापार घाटा निरन्तर बढिरहेको छ। स्तरोन्नतिपश्चात् नेपालले अतिकम विकसित मुलुकका रूपमा पाइरहेको युरोपेली सङ्घको जीएसपी प्लस (GSP+) सुविधा, संयुक्त राज्य अमेरिकाको जीएसपी सुविधा र साफ्टा (SAFTA) अन्तर्गतका कतिपय सहूलियत एवम् लाभहरू गुम्ने भएकाले प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी (FDI) र निजी क्षेत्रको स्वतस्फूर्त सहभागिता बढाउन पूर्वाधार विकासमा लगानी वृद्धि गर्नुपर्दछ।
- प्रादेशिक तुलनात्मक लाभको उपयोग: प्रदेशहरूले आफ्नो क्षेत्रको तुलनात्मक लाभ भएका क्षेत्रहरू, खासगरी कृषि, पर्यटन र उद्योग आदि पहिचान गरी साना तथा मझौला उद्यम (SMEs) हरूको प्रवर्द्धन

गर्नुपर्दछ। प्रादेशिक सडक, जलविद्युत् र उत्पादकत्व बढाउने साना पूर्वाधारहरूमा लगानी केन्द्रित गर्दै प्राविधिक एवम् व्यावसायिक शिक्षाको विस्तारमार्फत दक्ष जनशक्ति उत्पादनमा जोड दिनुपर्दछ।

- स्थानीय उत्पादनको ब्रान्डिङ र मानव सम्पत्ति विकास: स्थानीय उत्पादनमा आधारित स्टार्टअप र घरेलु उद्योगहरूलाई प्रोत्साहन गरिनुपर्दछ। स्थानीय तहले शिक्षा, स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षाको पहुँच बढाएर मानव सम्पत्ति सूचकाङ्क (HAI) सुधारका लागि प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउनुका साथै स्थानीय उत्पादनको ब्रान्डिङ र बजार व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ।
- व्यापार लागत न्यूनीकरण र पारवहन सुधार: भन्सार तथा कोटासहितको सुविधामा हुने कटौतीबाट नेपाली वस्तुको मूल्यमा हुन सक्ने वृद्धिलाई सम्बोधन गर्न भन्सार सुधार, व्यापार पूर्वाधारको विकास र विस्तार एवम् पारवहनमा हुने लागत घटाउने उपायहरूको अवलम्बन गरी समग्र व्यापार लागत न्यूनीकरण गरिनुपर्दछ।
- आर्थिक कूटनीति र अन्तर्राष्ट्रिय वित्तको परिचालन: स्तरोन्नतिबाट अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालनमा पर्न सक्ने सम्भावित असरलाई सम्बोधन गर्न आर्थिक कूटनीतिमा जोड दिँदै अन्तर्राष्ट्रिय वित्तका वैकल्पिक स्रोतहरूको पहिचान, पहुँच वृद्धि, प्राप्ति र कुशल परिचालन गरिनुपर्दछ। भन्सार तथा गैरभन्सारजन्य उपायहरू एवम् घरेलु सहायता परिचालन गरी नेपाली उत्पादनको प्रतिस्पर्धात्मकता अभिवृद्धि गर्ने, सेवा व्यापार तथा डिजिटल व्यापार सुदृढीकरणमा जोड दिने, आर्थिक कूटनीतिमा सुधार गर्ने र व्यापार क्षेत्रको संस्थागत एवम् प्रणालीगत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने रणनीति लिनु आवश्यक छ।
- क्षेत्रगत नीतिहरूको आन्तरिकीकरण: सीपयुक्त र प्रतिस्पर्धी जनशक्तिको उपलब्धता तथा लगानी विस्तारमार्फत कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको उत्पादन एवम् उत्पादकत्वमा व्यापक सुधार गरिनुपर्दछ। निर्यातमुखी, उच्च मूल्य भएका वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, गुणस्तर सुधार र निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने तथा व्यापार वार्तामार्फत बजार पहुँच विस्तार गरिनुपर्दछ। साथै, शिक्षा, स्वास्थ्य र मानव संसाधन व्यवस्थापनका क्षेत्रमा लगानी वृद्धि गर्नुका साथै विपद् र जलवायु परिवर्तन लगायतका जोखिम व्यवस्थापनलाई क्षेत्रगत नीतिहरूमा मूलप्रवाहीकरण र आन्तरिकीकरण गरिनुपर्दछ।

निष्कर्ष

नेपालजस्तो गरिबी, सामाजिक, राजनीतिक र आर्थिक लगायतका बहुआयामिक पक्षहरूबाट घेरिएको अवस्थामा रहेको राष्ट्र विकासशील देशमा स्तरोन्नति हुनुअगाडि यसका सम्भावित प्रभावहरूको व्यापक लेखाजोखा गरिनुपर्दछ। नेपाल अतिकम विकसित मुलुक (LDC) बाट विकासशील मुलुकमा स्तरोन्नति हुन लाग्दा सरकारले वैदेशिक लगानी भित्र्याउने लगायत प्रतिस्पर्धा, उत्पादन र कार्यक्षमता बढाउने कुरामा अहिलेदेखि नै विशेष ध्यान पुर्‍याउनुपर्दछ। यी विषयहरू सहज स्थानान्तरण रणनीतिले औल्याएबमोजिम वार्षिक बजेट र कार्यक्रमहरूमा समेत ठोस रूपमा सम्बोधन हुनु आवश्यक छ। स्तरोन्नतिको वास्तविक अनुभूति हरेक नागरिकले गर्न सक्ने वातावरण निर्माण गरिनुपर्दछ। यसका लागि पूर्वाधार तथा अन्तर-आबद्धता (Connectivity) बढाई नेपाललाई 'ल्यान्ड लकडः' (भूपरिवेष्टित) बाट 'ल्यान्ड लिङ्कडः' (भू-जडित) राष्ट्रमा रूपान्तरण गर्ने, बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूमार्फत विश्वव्यापी मूल्य शृङ्खला (Global Value Chain) को विकासमा जोड दिने, निजी क्षेत्रमा पर्ने सम्भावित प्रभावको व्यवस्थापन गर्ने, श्रम तथा रोजगारको क्षेत्रमा आवश्यक सुधार गर्ने एवम् अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा पर्ने असरका सम्बन्धमा सरकारले समयमै प्रभावकारी रणनीति तय गरी स्तरोन्नतिलाई स्थायी र दिगो बनाउनुपर्दछ।

दिगो विकास लक्ष्य (SDGs) लाई पूर्ण रूपमा हासिल गर्नसमेत यस स्तरोन्नतिले महत्त्वपूर्ण सहयोग पुर्‍याउनेछ। अन्तर्राष्ट्रिय वित्तको वैकल्पिक स्रोतको पहिचान गरी पहुँच वृद्धि, प्राप्ति र कुशल परिचालन गर्न आवश्यक देखिन्छ। स्तरोन्नतिपश्चात् नेपालले विभिन्न मुलुकहरूबाट विकासशील राष्ट्रहरूलाई उपलब्ध गराउँदै आएको 'जेनेरलाइज्ड सिस्टम अफ प्रेफरेन्सेज' (Generalized System of Preferences-GSP) बमोजिम बजार पहुँच प्राप्त गर्नका लागि देशगत तथा बहुपक्षीय सहकार्य र समन्वयमा विशेष जोड दिनुपर्दछ।

सन् २०३० सम्म मध्यम आय भएको र सन् २०४३ सम्म उच्च आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुने नेपालको दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्यलाई आत्मसात् गर्दै अतिकम विकसित मुलुकबाट विकासशील मुलुकमा रूपान्तरण हुनका लागि मानव विकास सूचकाङ्क र आर्थिक जोखिम सूचकाङ्कका आधारमा सुरु गरिएको यस यात्रालाई सहज र दिगो तुल्याउन आर्थिक वृद्धिदर बढाउनुको विकल्प देखिँदैन। यस प्रक्रियाबाट नतिजा खाकाका (Result Framework) असर सूचकहरूको प्राप्तिले प्रभाव सूचकहरूलाई दिगो बनाई स्तरोन्नतिलाई अपरिवर्तनीय (Irreversible) बनाउन सकिन्छ। अतः स्तरोन्नति हुनुअघि र भएपछिको अवस्थाका लागि कानुनी तथा नीतिगत सुधार, आन्तरिक पूर्वाधारको विकास र वैदेशिक सम्बन्धको सुदृढीकरण गर्ने कार्यलाई सरकारले उच्च प्राथमिकतामा राखी जतिसक्दो छिटो कार्यान्वयनमा लैजानु आवश्यक देखिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

अर्थ मन्त्रालय। (२०८२). बजेट वक्तव्य आर्थिक वर्ष २०८२/८३. नेपाल सरकार, सिंहदरबार।

कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय। (२०७२). नेपालको संविधान. कानून किताब व्यवस्था समिति, नेपाल सरकार।

नेपाल राष्ट्रिय योजना आयोग। (२०८१). सोह्रौँ आवधिक योजना (आर्थिक वर्ष २०८१/८२–२०८५/८६). नेपाल सरकार, सिंहदरबार।

बिजमान्डु अनलाइन पत्रिका। (२०८२, माघ २५). निजी क्षेत्रको आग्रहपछि विकासशीलमा स्तरोन्नतिबारे 'रिभ्यु': गर्दै सरकार, बङ्गलादेशको निर्णय पछिदै. बिजमान्डु।

बीबीसी न्यूज नेपाली। (२०२५, अगस्ट १). नेपालको स्तरोन्नति र यसका सम्भावित चुनौतीहरू [समाचार]. बीबीसी।

राष्ट्रिय सभा। (२०८१). नेपालको अतिकम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति (LDC Graduation) सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन, २०८१. विकास, आर्थिक मामिला तथा सुशासन समिति, सङ्घीय संसद।

National Planning Commission. (2024). Nepal: LDC graduation smooth transition strategy. Government of Nepal, Singh Durbar.